

el-HAZRECİYYE

(الخزرجية)

Genellikle

Abdullah b. Osman el-Hazrecî'ye

(ö. 627/1230)

ait olduğu kabul edilen

aruz ve kafiye dair kaside.

Adını yazarının nisbesinden alır. Halîl b. Ahmed'in ortaya koyduğu aruz sistemiyle kafiye hakkındaki bilgilerin muhtasar olarak nazmedildiği tavil bahrindeki doksan altı beyitlik kasideye tef'ile, bahir, daire vb. aruz terimleri için birtakım remizlerin kullanılmış olmasından dolayı müellifi tarafından *er-Râmizetü'l-ş-şâfiye fî ilmeyi'l-ârûz ve'l-kâfiye* adı verilmiştir (İbnü'd-Demâminî, nâşirin önsözü, s. 4). Fakat daha çok *el-Kaşîdetü'l-Hazreciyye* diye tanınan manzume müellifin vatanına nisbetle *el-Kaşîdetü'l-Endelüsiyye* (a.g.e., a.y.), revisi maksûr elif olduğu için *el-Kaşîdetü'l-makşûre* veya sadece *er-Râmize* adlarıyla da bilinir. Müellifi tartışmalı olan kaside, C. Brockelmann ile P. Smoor tarafından Ebû Muhammed Ziyâeddin Abdullah b. Osman el-Ensârî el-Hazrecî'ye nisbet edilmektedir (GAL, I, 380; Suppl., I, 545; *El*² [İng.], IV, 1187). Ancak kasidenin şârihlerinden Bedreddin İbnü'd-Demâminî başta olmak üzere (*el-Üyûn*, s. 13) Kâtib Çelebi, Bağdatlı İsmâil Paşa ve Kehhâle gibi birçok kişi *el-Hazreciyye*'nin müellifinin, 'Arûzü'l-Endelüsî adlı bir risâlesi bulunan ve Ebû'l-Ceyş el-Ensârî diye bilinen Ebû Muhammed Ziyâeddin Abdullah b. Muhammed el-Ensârî el-Mağribî olduğunu kaydetmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1135; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 460; *Mu'cemû'l-mû'ellifîn*, VI, 111, 117). Gerek Kâtib Çelebi gerekse Brockelmann, 'Arûzü'l-Hazrecî ile (*el-Kaşîdetü'l-Hazreciyye*) 'Arûzü'l-Endelüsî'yi iki ayrı eser olarak ele almaktadır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1135, 1337; GAL, I, 378, 380; Suppl., I, 544, 545). Nihad M. Çetin de aruz dair pratik amaçlı eser yazarlar arasında Ebû'l-Ceyş el-Ensârî ile Hazrecî'yi (Abdullah b. Osman) farklı kişiler olarak anmaktadır (DİA, III, 429). Öte yandan kasidenin diğer bir şârihi Ebû'l-Kâsim Fettûh b. İsâ ez-Zemmûrî ile ona dayanan René Basset'ye göre manzume, Ebû'l-Hasan Ziyâeddin Ali b. Muhammed (b. Yûsuf b. Afîf) es-Saîdî el-Hazrecî'ye aittir (*El*, IV, 939). Ancak Ebû'l-Hasan'ın biyografisini yazanlardan İbnü'l-Kâdî, *el-Mevâcidü'l-Hazreciyye* adındaki divanı dışında onun aruzla ilgili herhangi bir eserinden söz

etmemektedir (*Dürretü'l-hicâl*, III, 213-214).

Doğulu ve Batılı âlimlerin dikkatini çeken *el-Hazreciyye* üzerine birçok şerh yazılmış ve Batı dillerine tercüme edilmiştir. Kasideyi eski tarihli bir nüshasına dayanarak ilk defa Ph. Guadagnoli neşretmiş (*Breeves Arabicae language institutiones*, Roma 1642, s. 286-329), daha sonra Basset tarafından önsöz ve açıklamalarla birlikte Fransızca tercümesi *La Khazradjiyah* adıyla gerçekleştirilmiştir (Cezayir 1902). Basset'nin bu neşri metin üzerinde yanlış değerlendirmeler ve baskı hatalarıyla doludur (krş. *El*² [İng.], IV, 1187-1188).

Kasidede genel olarak bahirler ve tef'ilelerin tarifleri, Halîl b. Ahmed'in sisteminde önemli yer tutan daireler, bu dairelere belli tertipte yerleştirilmiş olan on altı bahir ve bazı genel tariflerle zihaf ve illet çeşitleri, bunların on altı bahrin her biri için örnek olmak üzere meşhur beyitler üzerinde uygulanması, nihayet kafiye ve kafiye çeşitleri yer alır. Kasidenin muhtevası, aruz dair kaleme alınmış manzum veya mensur eserlerle (IV-XII/X-XVIII. yüzyıllar arasında yazılmış benzeri eserlerin bir listesi için bk. *El*² [İng.], I, 668), meselâ İbn Abdürabbih'in *el-İkdû'l-fe-rîd* adlı kitabında aruz dair verilen bilgilerle karşılaştırıldığında esaslı bir değişiklik göze çarpmaz. Ancak burada, Halîl b. Ahmed'in "fe'ale" üçlüsünden hareketle kullandığı feülün, mefâilün vb. tef'ileleri (cüz) remizle belirtmek üzere yoğun bir şekilde harflere, bahirleri ifade etmek için de rakamlara yer verilmiştir. Dolayısıyla eserin kolayca anlaşılıp çözülmesi güç, hatta imkânsızdır. Bu sebeple manzume üzerine birçok şerh yazılmış olup bilinen otuzu aşkın şerhinden bazıları şunlardır: Şerîf el-Girnâfî, *Şerhu'l-Hazreciyye*; İbn Merzûk el-Hatîb, *el-Mefâtîhu'l-Merzûkiyye fî halli akfâl ve habâya'l-Hazreciyye*; Ebû'l-Kâsim Fettûh b. İsâ es-Sanhâcî ez-Zemmûrî, *Şerhu'l-Hazreciyye*; İbnü'd-Demâminî, *el-Üyûnû'l-fâhratû'l-gâmize 'alâ habâya'r-Râmize*; Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu Rabbi'l-berîyye bi-şerhi'l-Kaşîdeti'l-Hazreciyye*; Ebû Ca'fer Ahmed b. Dâvûd el-Belevî, *Şerhu'l-Hazreciyye*; Şemseddin Muhammed b. Muhammed ed-Delcî el-Osmânî, *Ref'u hicâbi (hâci-bi) 'uyûnû'l-gâmize 'an künûzî'r-Râmize*; Vahîfzâde Muhammed b. Ahmed el-İznîkî, *el-İşârâtü'l-hâize li-şerhi halîlî'r-Râmize* (şerhlerin tamamı ve nüshalarının bulunduğu kütüphaneler için bk.

Keşfü'z-zunûn, II, 1135, 1337; *İzâhu'l-mek-nûn*, II, 230; Brockelmann, GAL, I, 380; Suppl., I, 545-546).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'd-Demâminî, *el-Üyûnû'l-gâmize 'alâ habâya'r-Râmize* (nşr. Hassânî Hasan Abdullah), Kahire 1994, s. 13, ayrıca bk. neşredenin önsözü, s. 3-11; Ph. Guadagnoli, *Breeves Arabicae language institutiones*, Rome 1642, s. 286-329; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1135, 1337; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-hicâl* (nşr. M. el-Ahmedî Ebû'n-Nûr), Kahire, ts. (Dârü't-Türâs), III, 213-214; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 460; *İzâhu'l-mek-nûn*, II, 230; Brockelmann, GAL, I, 378, 380; Suppl., I, 544-546; II, 511, 537; Kehhâle, *Mu'cemû'l-mû'ellifîn*, VI, 111, 117; René Basset, "al-Khazradji", *El*, IV, 939; a.mlf., *IA*, V/1, s. 416-417; G. Meredith-Owens, "Arûd", *El*² (İng.), I, 668; P. Smoor, "al-Khazradji", a.e., IV, 1187-1188; Nihad M. Çetin, "Arûz", DİA, III, 429.

TEVFEK RÜŞTÜ TOPUZOĞLU

HAZRET

(حضرت)

İlâhî veya kevnî
herhangi bir hakikat
ve bunun âlemdeki tecellileri
anlamında bir tasavvuf terimi.

Hazret sözlükte "yakında ve yanında olmak, önünde bulunmak" anlamına gelir. Kavram, Rûzbihân-ı Bakî gibi bazı mutasavvıflarda da görülmekle beraber (*Meşrebü'l-ervâh*, s. 253) Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de önemli bir tasavvuf terimi haline gelmiş, "varlığın genel mertebeleri ve âlemdeki bütün tecellileriyle birlikte ilâhî veya kevnî hakikat" anlamında kullanılmıştır. Meselâ kudret, ilâhî bir hakikat (sıfat) olup âlemdeki her çeşit kudretin onunla bağlantısı vardır. Çünkü kâinatın bütün kudretler ilâhî kudretin tecellî ve zuhûr mahalleridir. Diğer ilâhî hakikatlerden farklı olan ilâhî kudret, bütün mazhar ve tecellileriyle birlikte bir hazret (bir varlık alanı, bir makam) oluşturur ve buna "hazretü'l-kudret" denir. Allah'ın her sıfatı, her ismi ve her fiili bir hazret meydana getirdiği gibi belli bir sıfatın, ismin ve fiilin her bir tecellisine de hazret denir. Buna göre Allah'ın sıfat, isim ve fiillerinin sayısı kadar, diğer bir ifadeyle sonsuz sayıda hazretler (hazarât) vardır. Zira Allah'ın tecellilerinin sonu yoktur (*el-Fütûhât*, II, 582). Bununla beraber İbnü'l-Arabî bu hazretleri çeşitli gruplara ayırır. Meselâ varlığın en genel beş kategorisine "hazarât-ı hams" adını verir. Öte yandan bütün hazretlerin Allah, rab ve rahmân adları altında üç grupta toplandığını, birincisine "ilâhî", ikincisine "rahîmî", üçüncüsüne "rahmânî" hazret de-

nildiğini söyler. Bazan hazret sözüyle sūfinin içinde bulunduğu ilâhî isimle ilgili hal de ifade edilir. Meselâ sūfî Allah'ın rahmân isminin tecellisine mazhar olmuşsa o rahmânî hazrette sayılır (a.g.e., II, 176).

Hazret, değişik hakikatlerin özel bir biçimde birleşmesinden meydana gelen yeni bir hakikati ifade etmek için de kullanılır. Meselâ hayal, farklı birtakım hakikatlerin bir araya gelmesinden oluşan birleşik bir hakikattir. Bu birleşimin belli bir şekilde oluşu ona ayrı bir özellik kazandırır, buna da "hazret-i hayâl" (hayal alanı) denir. Hazret-i insâniyye ve hazret-i ilâhiyye de böyledir. İbnü'l-Arabî rüya olayını, bu arada Hz. İbrâhim'in oğlu İsmâil'le ilgili olarak gördüğü rüyayı (bk. es-Sâffât 37/102) hayal hazretiyle açıklar. Ona göre hayal hazretindeki her tecelli, bunun yorumunu yapacak ve Allah'ın ondan neyi kastettiğini anlamayı sağlayacak başka bir bilgiye ihtiyaç gösterir. Buna da "tâbir" adı verilir. Tâbir "görülen bir sûretten başka bir hususa geçmek" demektir.

İbnü'l-Arabî, Hak'la halk arasındaki her nisbetin bir hazret meydana getirdiğine, kulun bu hazret nisbetinde Hak'la bulunduğu inanır. Meselâ müşâhede, mükâleme ve semâ hazretleri böyledir (a.g.e., II, 601).

Hazret-i ilâhiyye Allah'ın zât, sıfat ve fiillerinden ibarettir. Hazret-i ilâhiyyenin mazhar ve tecellilerine "hazret-i insâniyye", akl-ı evele "hazret-i ahadiyyet", ilâhî isimler mertebesine "hazret-i esmâiyye", Allah'ın zâtından başka hiçbir şeyin nazarı itibara alınmamasına da "hazret-i hüviyyet" denir.

Âlemin oluşumunu sudûr ve tecellî teorilerine göre açıklayan sūfilere göre varlıklar Allah'tan zuhûr etmek suretiyle derece derece O'ndan uzaklaşarak ve aşağıya inerek meydana gelir. Bu durum "tenezzülât" sözüyle ifade edilir. Allah'ı ulaşmak isteyen bir sâlik, aynı yoldan bu tenezzülâtı teker teker aşarak yukarıya doğru çıkmak zorundadır. Bu çıkışlara da "hazarât" denir. Hazretin her basamağında gaip olan bir durum hazır, ötedeki bir makam beride, uzaktaki bir hal yakında olur. Bilinmeyen şeylerin bilindiği, görünmeyenlerin görüldüğü, yani gaiplerin hazır hale geldiği bu mertebelere de hazret denilmiştir. Bir sâlik bu hazretlerden ne kadar çoğunu katederse mânevî derecesi o kadar yükselir ve kutsiyet kazanır. Velî ve şeyhlerin isimleri anılırken başına "yâ Hazret-i Mevlânâ, yâ Hazret-i Abdülkâdir-i Geylânî" gibi hazret unvanı-

nın getirilmesinin sebebi budur. Burada hazret, "pek çok makamı aşarak en yüksek hazrete, ilâhî huzura çıkan ve kutsiyet kazanan şahsiyet" anlamına gelir.

Kuzey Afrika tarikatlarında semâ ve zikir meclislerine de hazret (hazre) adının verilmesi, kulun semâ meclisinde en ulvî haller içinde en kutsî makama ve ilâhî huzura çıktığı yolundaki inanca dayanır. İbnü'l-Arabî buna "hazret-i semâ" adını vermektedir. Kuzey Afrika'da hazreler, semâ ve zikir için düzenlendiği gibi ilim ve ders için de düzenlenir. Sadece ileri derecedeki müridler için düzenlenen özel hazreler de vardır (Hasan eş-Şerkâvî, s. 124).

Özellikle İbnü'l-Arabî'nin geliştirdiği hazret teorisi yavaş yavaş dinî ve siyasi hayatı da geniş ölçüde etkilemiş, bunun neticesi olarak terim sūfî olmayan din ve devlet adamları hakkında da kullanılmıştır. Arapça'da "hazretü's-şeyh", Farsça'da "hazret-i şeyh", Türkçe'de "şeyh hazretleri" şeklinde kullanılan kelime son asırlarda daha çok Allah, peygamberler, sahâbe, melekler, padişah ve devletin ileri gelen şahsiyetleri için de kullanılmaya başlanmıştır. Araplar ise hazret yerine daha çok "seyyidünâ" (efendimiz) ifadesi-ne yer verirler.

Edebî metinlerde kelime, daha ziyade dinî muhtevası ile ve genellikle Allah (Hakkıdır Hazret-i Hakk'ın ol mâl / Sen dahi etme edâda ihmâl [Nâbî]; Ey Hazret-i Rahmân'ım / Tevfik ü hidâyet et / Âlemlere sultân'ım / Tevfik ü hidâyet et [Hüdâî]); Peygamber (Seyr eden mu'cize-i kâmetini / Dedi hep medh edüben hazretini [Hâkânî]) ve velîler (Nakd olur gencür-i hâs-ı himmet-i Zerkûb'dan / Eyleyenler hazret-i hünkâra arz-ı ihtiyâc [İzzet Molla]) hakkında kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "hızr" md.; *et-Ta'rifât*, "hazret" md.; *Tehânevî, Keşşâf*, I, 296; *el-Mu'cemü's-şûfî*, "hazret" md.; *Ca'fer Seccâdî, Ferheng*, "hazret" md.; *Bakî, Meşrebü'l-ervâh*, s. 253; İbnü'l-Arabî, *Fuşûş*, s. 85, 90, 93; a.mlf., *el-Fütûhât*, II, 176, 582, 601; İbnü'l-Hatib, *Rauzatü't-ta'rif* (nşr. M. İbrâhim el-Kettânî), Beyrut 1980, s. 162; Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara 1974, s. 262-263; Ahmet Avni Konuk, *Fuşûsü'l-hikem Tercüme ve Şerhi* (haz. Mustafa Tahralı – Selçuk Eraydın), İstanbul 1987-92, I-III, hazırlayanların giriş bölümleri; Hasan eş-Şerkâvî, *Mu'cemü'lfâzî's-sûfiyye*, Kahire 1987, s. 124; Celâleddin Âstiyânî, *Şerh-i Muqaddime-i Fuşûşü'l-hikem-i Kayserî*, Tahran 1370 hş., s. 447-455, 468; D. B. MacDonald, "Hadra", *İA*, V/1, s. 55; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, II, 112; *Dihhudâ, Luğatnâme*, II, 716.

MEHMET DEMİRCİ

HEBÂ

(الهباء)

Allah'ın,
içinde âlemin sûretlerini döktüğü
şekilsiz madde anlamında
tasavvuf terimi.

Sözlükte "toz, zerrecik" anlamına gelen kelime, Kur'an-ı Kerim'de iki yerde (el-Furkân 25/23; el-Vâkıa 56/6) âhirette hiçbir karşılık verilmeyip boşa giden, geçersiz sayılan ameller için kullanılmıştır. Bazı âlimler, buradan hareketle dünyanın değersizliğini ve önemsizliğini hebâ kavramıyla ifade etmişlerdir.

Tasavvuf literatüründe ilk defa Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'de rastlanan hebâ kavramını sonraki mutasavvıflar âlem-Allah, madde-sûret ve zâhir-bâtın ilişkisini anlatmak için kullanmışlardır. Allah, hebâ denilen şekilsiz maddenin içine âlemin sûretlerini (suver-i âlem, ecsâd-ı âlem) açmıştır. İlk akıl, küllî nefis ve küllî tabiat-tan sonra varlık mertebelerinin dördüncü ve en aşağı sırasında yer alan hebâ varlıktan o kadar az pay almıştır ki ona yok demek bile mümkündür. Nitekim ismi duyulduğu, cismi bulunmadığı için ona anka da denilmiştir. Hebâ mertebesindeki varlık ancak beyazdaki beyazlık olarak düşünülebilir; beyazlık sadece zihinde, beyaz ise duyuda var olduğu gibi hebâ da sadece zihinde vardır. Toz ve zerreciklerin varlığı güneş olmadan görülmediği gibi hebânın varlığı da onda açılan ve tecelli eden sûretler olmadan anlaşılamaz. Kendi kendine varlığı olmayıp sûretlerle var olduğu için ona **sebha** da (üzerinde hiçbir şey bitmeyen çorak arazi) denilmiştir (Kâşânî, s. 45). Mutasavvıfların anka veya sebha dedikleri bu kavram filozofların heyûlâ kavramını hatırlatmaktadır (bk. ANKA).

Muhyiddin İbnü'l-Arabî hebâyı "karanlık cevher ve şekil kabul eden madde" diye tarif etmiştir. İbnü'l-Arabî'ye göre tabiatla hebâ birbirini tamamlayan varlıklardır; birincisi etkiler, ikincisi etkilenir; bu etkileşimden küllî cismin sûreti doğar. Tabiat baba, hebâ anne gibi olup küllî cismin sûreti bunların eseridir. İbnü'l-Arabî, madde anlamına gelen hebâyâ kabul ettiği sûret tabii ise tabii hebâ, sunî ise sinâî hebâ adını verir. Meselâ unsurlar bitki ve canlı gibi şeyler için tabii hebâ, demir de ondan yapılan bıçak, keser ve tel gibi nesneler için sinâî hebâdır (el-Fütûhât, II, 433).